

ADMINISTRACJA RZĄDOWA DOCHODÓW SKARBOWYCH TABACZNYCH

Kompetencje: Zajmowała się nadzorem nad produkcją i dystrybucją wyrobów tytoniowych.

Akty prawne:

Struktura: Urząd podporządkowany Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. W 1845 r. struktura była następująca: członkowie ekonomiczni, członkowie rządowi, służba zewnętrzna – urzędnicy do specjalnych poruczeń, w fabrykach i składach wyrobów tytoniowych – rewizorzy.

Bibliografia: *Kalendarzyk polityczny na rok 1834*, wyd. F. Radziszewski, 1834, na rok 1845, s. 266.

ARCHIWA WOJEWÓDZKIE/GUBERNIALNE

Kompetencje: Archiwa przy rządach gubernialnych od 1866 r. Przechowywały akta spraw zakończonych.

Akty prawne:

Struktura: Od 1866 r. archiwa istniały przy każdym rządzie gubernialnym.

Bibliografia:

ARCHIWUM GŁÓWNE W KRAKOWIE

Kompetencje: Archiwum gromadziło akta grodzkie i ziemskie z terenu województwa krakowskiego Rzeczypospolitej sprzed 1795 r. Zostały one zgromadzone w Krakowie, który w 1815 r. nie został włączony do Królestwa Polskiego i pozostał poza jego granicami. W latach 1818–1853 instytucja nosiła nazwę Archiwum Główne Akt Dawnych Ziemskich i Grodzkich Województwa Krakowskiego Królestwa Polskiego. Nadzór nad nim sprawowała Komisja Rządowa Sprawiedliwości za pośrednictwem Trybunału Cywilnego I Instancji Województwa Krakowskiego w Kielcach, późniejszy Trybunał Cywilny Guberni Kieleckiej. W jego zasobie znajdowały się 4022 księgi. W 1854 r. Królestwo Polskie rzekło się prawa do posiadania tego archiwum. W latach 1854–1878 było podporządkowane c.k. Sądowi Krajowego w Krakowie. Traktowano je jako zbiór pomocniczy Urzędu Hipotecznego. Przyjęło wówczas nazwę c.k. Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie.

Akty prawne:

Struktura:

Bibliografia: Kiełbicka Aniela, *Archiwa krakowskie na tle polskiej nauki historycznej 1878–1951*, Kraków 1993, s. 39–41.

ARCHIWUM OGÓLNE KRAJOWE

Kompetencje: Archiwum zostało utworzone w 1808 r. jako Archiwum Ogólne Krajowe. Wielokrotnie zmieniało nazwę na: Archiwum Krajowe Królestwa Polskiego, Główne Archiwum Królestwa Polskiego, po 1867 r. – Warszawskie Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum podlegało Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Gromadziło akta historyczne Rzeczypospolitej Polskiej sprzed 1795 r. oraz registratur urzędów pruskich działających na terytorium ziem polskich utraconych w wyniku rozbiorów na rzecz Prus i przejętych przez Księstwo Warszawskie. W latach 1882–1884

do Archiwum zostały przekazane akta sądowe z likwidowanych składnic sądowych. W latach 1902–1905 do Archiwum przekazano akta Komisji Rządowej Sprawiedliwości i inne akta sądowe mające historyczne znaczenie.

Akty prawne:

Struktura:

Bibliografia: Ramotowska Franciszka, *Wstęp*, [w:] *Archiwum Główne Akt Dawnych. Przewodnik po zasobie*, t. 2. *Epoka przedrozbiorowa*, red. i syst. F. Ramotowska, Warszawa 1998, s. XXI–LII.

AUDYTORIAT POŁOWY WOJSK W KRÓLESTWIE POLSKIM/POLEVOJ AUDITORIJAT VOJSK V CARSTVIE POL'SKOM

Kompetencje: W sądownictwie Rosji w XIX w. audytoriat był wyższym sądem rewizyjnym rozpatrującym określone kategorie wyroków sądów wojskowych niższej instancji. W Królestwie Polskim istniał przy I Armii Czynnej, która wkroczyła do Królestwa Polskiego w 1831 r. Jego nazwa była zależna od statusu armii w Królestwie. Do 1862 r. jego nazwa brzmiała Audytoriat Połowy przy Armii Czynnej (Polevoj Auditorijat Dejstvjuščej Armii), od drugiej połowy 1862 r. do końca 1864 r. Audytoriat Połowy w Królestwie Polskim (Polevoj Auditorijat v Carstvie Pol'skom), od 1864 r. do czasu likwidacji w 1874 r. Audytoriat Połowy Warszawskiego Okręgu Wojennego (Polevoj Auditorijat Varšavskogo Voienno Okruga). Audytoriat stanowił dział sądowy sztabu I Armii. Naczelną władzą sądu był Departament Audytoriacki Ministerstwa Wojny Rosji. Wyroki sądu musiały być zatwierdzone przez głównodowodzącego. Audytoriat zajmował się sądzeniem przestępstw o charakterze politycznym. W okresie powstania styczniowego, na mocy specjalnego rozkazu, zajmował się jedynie sprawami osób kluczowych dla organizacji powstania.

Akty prawne:

Struktura: Audytoriat podlegał głównodowodzącemu. Wyższą instancją dla audytoriatu połowego był audytoriat generalny. Audytoriat składał się z kolegium sędziowskiego i kancelarii. Zasiadał w nim generał-audytorski, który pełnił funkcję referenta prawnego głównodowodzącego.

Bibliografia: Ramotowska F., *Audytoriat Połowy Wojsk w Królestwie Polskim. Polevoj Auditorijat Vojsk v Carstvie Pol'skom*, [w:] *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie*, t. 2. *Epoka porozbiorowa*, red. i syst. F. Ramotowska, Warszawa 1998, s. 469–473.

BANK POLSKI

Kompetencje: Do zadań Banku w świetle ustawy z 1828 r. i instrukcji z 1840 r. należały: wypłata długu krajowego, przyjmowanie depozytów i sum pieniężnych, obroty na powierzonych mu funduszach – skupowanie weksli, sprzedaż papierów publicznych i weksli zagranicznych, udzielenie pożyczek pod zastaw weksli i papierów publicznych, kosztowności lub towarów, otwieranie kredytu, przedsięwzięcia handlowe, kredytowe i przemysłowe. Bank został zlikwidowany w 1886 r. Jego likwidatorem i sukcesobiorcą był Warszawski Kantor Banku Państwowego Rosji.

Akty prawne: Ustawa z dnia 17/29 stycznia 1828 r., DPKP, t. 12, s. 119; Instrukcja dla Banku Polskiego z dnia 9/21 lipca 1840 r., ZPAKP Wydział Skarbowy, t. 10, s. 31.

Struktura: Bank składał się z Zarządu Bankowego i Dyrekcji. Zarząd tworzyli: prezes, wiceprezes i dyrektorzy banku. Wyodrębniono trzy dyrekcje: 1) Długu Krajowego i Kasowości, 2) Obrotów, 3) Rachunków i Kontroli. Pierwsza z nich zajmowała się: przyjmowaniem i wypłatą funduszy na zaspokojenie długu krajowego, przyjmowaniem i wydawaniem depozytów i kapitałów lokowanych na procent, kontrolą kas. Dyrekcja Obrotów składała się z Wydziału Handlu i Wydziału Przemysłu. Wydział Handlu zajmował się: nabywaniem i zbywaniem papierów publicznych, skupowaniem weksli krajowych, nabywaniem i zbywaniem weksli zagranicznych, udzielaniem pożyczek i otwieraniem kredytów. Wydział Przemysłu zajmował się przedsięwzięciami handlowymi i przemysłowymi, m.in. pożyczkami dla zakładów przemysłowych, także pod zastaw pól i towarów. Dyrekcja Rachunków i Kontroli zajmowała się księgowością.

Bibliografia: Okolski Antoni, *Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, t. 1, Warszawa 1880, s. 186–188; Radziszewski Antoni, *Bank Polski*, wyd. 2, Poznań 1919.

BIURO GENERALNE STEMPLA

Kompetencje: Zajmowało się dystrybucją papieru stemplowego i administracją wpływów z tego źródła dochodów. Podlegało Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu.

Akty prawne:

Struktura: W 1822 r. w skład Biura wchodził: regent, kontroler, rendant materiałów stemplowych.

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1822*, s. 289.

BURMISTRZ; ZOB. URZĄD MUNICYPALNY

CENTRALNA KOMISJA LIKWIDACYJNA; ZOB. KOMISJA LIKWIDACYJNA (1815 R.)

CENTRALNA KOMISJA WŁOŚCIAŃSKA

Kompetencje: Komisja powstała z połączenia Komisji Prośb i Skarg (ustanowionej 29 czerwca/11 lipca 1864 r.) oraz Komisji do Zatwierdzania Tabel Likwidacyjnych (ustanowionej 5/17 września 1864 r.). Komisja przygotowywała projekty postanowień Komitetu Urządzającego, dotyczących stosunków między właścicielami ziemskimi i chłopami, rozpatrywała część spraw przed ich przedstawieniem na posiedzeniu Komitetu Urządzającego, rozpatrywała skargi ziemian i włościan na decyzje Komitetu oraz spory w sprawie tabel likwidacyjnych, zatwierdzała te tabele po analizie, wyznaczała wysokość wynagrodzenia należnego włościanom, przedstawiała Komitetowi Urządzającemu kwestie sporne dotyczące tabel likwidacyjnych. Ukazem z dnia 18 listopada 1870 r. wszystkie sprawy dotyczące uwłaszczenia w Królestwie zostały przekazane do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rosji. Komisja została zlikwidowana 15 marca 1871 r.

Akty prawne: Postanowienie Komitetu Urządzającego z dnia 7/19 lipca 1865 r.; Postanowienia Komitetu Urządzającego, t. 4, s. 279, t. 5, s. 232; Ukaz z dnia 18/30 listopada 1870 r., DPKP, t. 71, s. 59.

Struktura: Komisji prezydował członek zarządzający sprawami Komitetu Urządzającego, w skład komisji wchodził: dyrektor główny Komisji Spraw Wewnętrz-

nych i Duchownych oraz czterej członkowie wyznaczeni najwyższym ukazem. Na jej posiedzenia mogli być wzywani dyrektorzy główni komisji rządowych, oberpolicmajster w Królestwie, prezesi Komisji ds. Królestwa z głosem doradczym.

Bibliografia: Okolski A., *Wykład prawa administracyjnego...*, s. 199–202; *Centralna Komisja ds. Włościańskich (Cientralnaja Komisija po Kriestianskim Dietam Carstva Polskago)*, [w:] Górak A., Latawiec K., *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim 1839–1918*, Lublin 2015, s. 34–35.

CENZURA RZĄDOWA

Kompetencje: Konstytucja z 1815 r. zawierała zapis o wolności druku. Za przestrzeganie zapisu były odpowiedzialne dwie komisje rządowe: Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Spraw Wewnętrznych i Policji. Zgodnie z postanowieniem namiestnika z dnia 22 maja 1819 r. wszystkie gazety i czasopisma periodyczne zostały poddane kontroli. Od 1822 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dysponowała możliwością kontroli zarówno pism periodycznych, jak i wszystkich innych druków. Czynność taką miał wykonywać radca stanu dyrektor generalny wychowania publicznego. Mieli go wspomagać referenci z dwóch komisji – Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Spraw Wewnętrznych i Policji. W sprawach dzieł religijnych był zobowiązany do porad z władzami duchownymi. W 1833 r. cenzura pism periodycznych i druków została powierzona Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego. Funkcje cenzorskie zostały powierzone Wydziałowi Spraw Duchownych, przy którym utworzono Wydział Cenzury. Postanowieniem ukazu z dnia 20 listopada/2 grudnia 1839 r., tworzącego Warszawski Okręg Naukowy, zarząd cenzury został powierzony tej instytucji. Początkowo cenzurze podlegały druki ciągłe (czasopisma) i zwarte. Od 1836 r. również litografia i sztycharstwo, co oznaczało, że były kontrolowane: sztychy, rzeźby, litografie, medale oraz odlewy przed wystawieniem ich na widok publiczny.

Akty prawne: Konstytucja z 1815 r., DPKP, t. 1; Postanowienie namiestnika z dnia 22 maja 1819 r., DPKP, t. 6, s. 327; Postanowienie namiestnika z dnia 7 maja 1822 r., DPKP, t. 7, s. 368; Postanowienie namiestnika z dnia 18 kwietnia/10 maja 1836 r., DPKP, t. 18, s. 429; Ukaz z dnia 20 listopada/2 grudnia 1839 r., DPKP, t. 24, s. 233.

Struktura:

Bibliografia: Okolski A., *Wykład prawa administracyjnego...*, s. 166–168; Ramotowska F., *Warszawskie Komitety Cenzury w latach 1832–1915*, „Studia Warszawskie” t. 9, Warszawa XIX w., z. 2, Warszawa 1971; też, *Sto lat „cenzury rządowej” pod zaborem rosyjskim (1815–1915) – podstawy normatywne, instrumenty wykonawcze*, [w:] *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, red. J. Kostecki, A. Brodzka, t. 1, Warszawa 1992; też, *Warszawskie Komitety Cenzury*, [w:] *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie*, t. 2. *Epoka porzobiorowa*, red. i syst. F. Ramotowska, Warszawa 1998, s. 535–544.

DELEGACJA ADMINISTRACYJNA

Kompetencje: Komisja została powołana postanowieniem namiestnika z dnia 20 lutego 1816 r. na wniosek Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Zajmowała się rozstrzyganiem sporów między administracją rządową a dzierżawcami dóbr narodowych i dostawcami. Do jej zadań należało: rozstrzyganie sporów o ulgi, w których

strona prywatna lub komisje rządowe – Spraw Wewnętrznych oraz Przychodów i Skarbu, odwoływały się od wyroków Rady Prefekturalnej lub komisji wojewódzkiej, rozpatrywanie spraw związanych z dzierżawą dóbr narodowych, w trakcie których dzierżawca składał skargę i uważał się za osobę pokrzywdzoną, rozpatrywanie sporów wynikających z umów i kontraktów zawartych między liwerantami kontrahentami a władzami administracyjnymi.

Akty prawne: Postanowienie o powołaniu Delegacji Administracyjnej z dnia 20 lutego 1816 r., DPKP, t. 1, s. 185–209.

Struktura: Komisję tworzyli: prezes, członkowie, asesory i kanceliści. Składała się sześcioro członków. Członkowie Delegacji byli mianowani przez namiestnika, byli wyłani spośród kandydatów przedstawianych przez Komisję Spraw Wewnętrznych oraz Komisję Przychodów i Skarbu.

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1819.*

DEPUTACJA SZLACHECKA

Kompetencje: Urząd istniejący w każdym województwie/guberni. Powołany na podstawie prawa o szlactwie w Królestwie Polskim z dnia 26 czerwca/7 lipca 1836 r. Jego zadaniem było utrzymywanie ksiąg szlacty w każdym województwie/guberni. W księgach odnotowywano osoby, które nabyły prawa do szlactwa na skutek prawa z 1836 r. i przedstawionych dowodów lub tych, którzy nabyli prawo szlactwa przed ogłoszeniem prawa o szlactwie na podstawie świadectwa Heroldii.

Akty prawne: Prawo o szlactwie w Królestwie Polskim z dnia 16/28 sierpnia 1836 r., DPKP, t. 19, s. 186–289; Ukaz z dnia 31 maja/12 czerwca 1849 r., DPKP, t. 41, s. 267.

Struktura: Na czele deputacji stali początkowo prezesi komisji wojewódzkich/gubernatorów guberni; w skład deputacji wchodził: prezesi i prokuratorzy sądów kryminalnych i trybunałów cywilnych, wszyscy członkowie komisji wojewódzkiej/rządu gubernialnego, reprezentanci stanu szlacheckiego po jednym z każdego obwodu, powoływani przez namiestnika. Sekretarze generalni komisji wojewódzkich pełnili obowiązki dyrektorów kancelarii deputacji. Od 1849 r. na czele deputacji stał marszałek szlacty (zob.).

Bibliografia: Okolski A., *Wykład prawa administracyjnego...*, s. 209; Chamera Halina, *Marszałkowie szlacty w Królestwie Polskim (1849–1861)*, [w:] *Ziemiaństwo polskie. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1985, s. 241–249.

DOZORSTWA GÓRNICZE

Kompetencje: Urzędy zajmujące się administracją zakładów górniczych.

Akty prawne:

Struktura: W 1819 r. funkcjonowały: 1) Miedzianogórskie Dozorstwo Górnicze oraz 2) Olkusko-Siewierskie Dozorstwo Górnicze.

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1819*, s. 234–235.

DOZORSTWA HUTNICZE

Kompetencje: Urzędy zajmujące się administracją zakładów hutniczych.

Akty prawne:

Struktura: W 1819 r. istniały: 1) Dozorstwo Hutnicze Srebrno-Miedzianych i Ołowianych Hut w Białogonie i Niewachlowie oraz 2) dozorstwa hutnicze w Suchedniowie i nad rzeką Kamienną.

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1819*, s. 234–235.

DYREKCJA DÓBR I LASÓW PRZY KOMISJI SKARBU

Kompetencje: Dyrekcja istniała od 1818 r. w strukturze Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Została włączona do Komisji na podstawie postanowienia namiestnika z dnia 7 kwietnia 1818 r. Powstała z połączenia Dyrekcji Generalnej Dóbr, Dyrekcji Generalnej Lasów, Izby Administracyjnej Dóbr Koronnych i Powróconych oraz Izby Administracyjnej Dóbr Narodowych.

Akty prawne: Postanowienie namiestnika z dnia 7 kwietnia 1818 r., DPKP, t. 6, s. 2–16.

Struktura:

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1819*, s. 267.

DYREKCJA GENERALNA DRÓG I MOSTÓW

Kompetencje: Dyrekcja działała przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji. W 1832 r. postanowieniem Rady Administracyjnej została przekształcona w Dyrekcję Komunikacji Lądowych i Wodnych pozostającą pod nadzorem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego.

Akty prawne:

Struktura: W 1822 r. w skład Dyrekcji wchodził: dyrektor generalny, inspektor generalny, inżynier naczelny, sekretarz generalny oraz nadrachmistrz.

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1820*, s. 293, *na rok 1822*, s. 188; Okolski A., *Wykład prawa administracyjnego...*, s. 144.

DYREKCJA GENERALNA FUNDUSZÓW KONWENCJĄ WIEDEŃSKĄ PRZEKAZANYCH

Kompetencje:

Akty prawne:

Struktura:

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1819*, s. 277.

DYREKCJA GENERALNA LOTERII KRAJOWYCH

Kompetencje: Zajmowała się administrowaniem grami liczbowymi: loterią klasyczną i loterią liczbową. Istniała od 1808 r. Jej działalność w Królestwie została uporządkowana na podstawie Instrukcji organicznej dla Dyrekcji Loterii z dnia 9/21 października 1835 r. Loteria liczbowa została zlikwidowana w 1839 r. Dyrekcja była podporządkowana Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, szczególnie nadzorowi Dyrekcji Generalnej Dochodów Niestających. Od 1867 r. podlegała Zarządowi Skarbowemu w Królestwie Polskim, od 1869 r. – Bankowi Polskiemu, a po jego likwidacji od 1 stycznia 1886 r. – Warszawskiemu Kantorowi Banku Państwowego

Rosji. Dochody z loterii były traktowane jako niestałe. Dyrekcja miała współpracować z władzami administracyjnymi – komisjami wojewódzkimi, komisarzami obwodu, urzędami municypalnymi, następnie magistratami. Sprawowała nadzór nad kantorami i kolektorami loterii krajowych. Miała przeciwdziałać nadużyciom, czuwać nad przestrzeganiem prawidłowego nadsyłania i rozliczania rachunków, przygotowywać raporty, przestrzegać rzetelności i dobrych relacji w kontaktach z graczami, rozstrzygać spory między kolektorami a graczami, decydować o liczbie losów wydawanych poszczególnym kolektorom. Dyrekcja została przemianowana na Urząd Loterii w 1844 r. Loteria klasyczna była oddana w dzierżawę do 1862 r.

Akty prawne: Postanowienie namiestnika z dnia 29 września 1816 r., DPKP, 1838, s. 131–138; Instrukcja organiczna dla Dyrekcji Loterii z dnia 9/21 października 1835 r., ZPA KP, Wydział Sprawiedliwości, t. 9, s. 169–411.

Struktura: Na czele Dyrekcji stał dyrektor. Dyrekcję w 1835 r. tworzyły wydziały: 1) Służby Ogólnej, 2) Loterii Liczbowej i Rachunkowości, 3) Kastoletu, 4) Wydział Loterii Klasycznej i Pobocznych. Pracami Wydziałów kierowali naczelnicy. Po przemianowaniu Dyrekcji na Urząd Loterii na jego czele stał naczelnik.

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1819*, s. 275–276; Okolski A., *Wykład prawa administracyjnego...*, s. 188–189; Nowak Alicja, *Loteria w Królestwie Polskim (1815–1867)*, praca doktorska, masz.

DYREKCJA GENERALNA POCZT KRÓLESTWA POLSKIEGO

Kompetencje: Zajmowała się administrowaniem sprawami pocztowymi. Do jej zadań należało: czuwanie nad prawidłowym funkcjonowaniem służby pocztowej, troska o komunikację pocztową, układanie budżetu – projektu dochodów i wydatków, przedstawianie go namiestnikowi, przysyłanie raportów o dochodach i wydatkach oraz o działalności poczty, zawieranie kontraktów, czuwanie nad prawidłowym przekazywaniem korespondencji i odbywaniem podróży. Dyrekcja podlegała Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, za jej gospodarkę finansową odpowiadała Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu, dokumentację kasową kontrolowała Izba Obračunkowa. W 1851 r. Dyrekcja została przemianowana na Zarząd XIII Okręgu Pocztowego.

Akty prawne: Postanowienie namiestnika z dnia 18 lipca 1817 r., DPKP, t. 3, s. 350–366; Ukaz z dnia 26 marca 1851 r., DPKP, t. 44, s. 335.

Struktura: Poczta składała się z Dyrekcji Generalnej, urzędów pocztowych (od 26 do 31), stacji pocztowych (od 150 do 250). Dyrektor Generalny Pocht miał do pomocy komisarza, sekretarza generalnego i innych urzędników. W 1819 r. Dyrekcja składała się z: 1) Wydziału Korespondencyjnego, 2) Wydziału Kalkulatury, 3) Kasy. W 1827 r. Dyrekcja Generalna składała się z: 1) Kancelarii, 2) Sekcji Poborów, 3) Sekcji Wypłat i Kontroli, 4) Kasy Generalnej. W 1850 r. struktura była następująca: 1) Kancelaria, 2) Wydział Administracyjny, 3) Sekcja Poborów, 4) Sekcja Wypłat i Kontroli, 5) Buchalteria, 6) Kasa Główna. Przy poczcie działał Zarząd stanowiący grono kierujące. Składał się z: dyrektorów, komisarzy, inspektorów generalnych poczt, budowniczego, lekarza, i urzędnika do specjalnych poruczeń. Dyrekcja Generalna działała pod nadzorem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji oraz Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Pozostawała pod bezpośrednim nadzorem dyrektora. Dyrektor podejmował samodzielne decyzje we wszystkich sprawach należących do kompetencji Dyrekcji. W sprawach ogólnych wewnętrznych decyzję podejmowała Komisja

Rządowa. W województwach działali pocztmistrzowie centralni w głównych miastach, pocztmistrzowie przy pocztamtach przygranicznych, pocztmistrzowie pośredni, sekretarze i pisarze przy pocztamtach, ekspedytorzy poczt przy mniejszych stacjach.

Bibliografia: Okolski A., *Wykład prawa administracyjnego...*, s. 149–152; Czernik Mieczysław, *Pocztę Królestwa Polskiego w latach 1815–1851. Organizacja i dokumentacja działalności*, Wrocław 1987; Suma Tomasz, *Urzędnicy pocztowi w Królestwie Polskim 1815–1871. Słownik biograficzny*, Warszawa 2005; tenże, *Dyrektorzy generalni poczt Królestwa Polskiego (1815–1871)*, „Przegląd Historyczny” 2008, t. 99, z. 1, s. 89–104.

DYREKCJA GENERALNA STAD I STACJI STADNYCH W KRÓLESTWIE

Kompetencje: Podlegała Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji. Służyła zarządzaniu stadninami państwowymi w Królestwie Polskim.

Akty prawne:

Struktura: W 1822 r. w skład Dyrekcji wchodził: prezes, członkowie, sekretarz generalny, adiunkt Dyrekcji oraz Wydział Stadny w Janowie. Wydział ten tworzyli: inspektor, kontroler, podkoniuszy, podkoniuszowie i stajenni oraz lekarz zwierząt.

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1820*, s. 294, *na rok 1822*, s. 192; Górak Artur, Latawiec Krzysztof, *Janowski Państwowy Zakład Koński (Janovskij Gosudarstviennyj Konjskij Zavod)*, [w:] Górak A., Latawiec K., *Rosyjska administracja specjalna...*, Lublin 2015, s. 78–84.

DYREKCJA GENERALNA TOWARZYSTWA OGNIOWEGO

Kompetencje: Istniała przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji. Jej celem były działania służące zapobieganiu pożarom.

Akty prawne:

Struktura: W 1822 r. w skład Dyrekcji wchodził: prezes, asesory, sekretarz generalny, kasjer generalny, rachmistrz, podrachmistrz oraz archiwista.

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1819*, s. 235, *na rok 1822*, s. 187–188.

DYREKCJA GŁÓWNA GÓRNICZA W KIELCACH

Kompetencje: Zajmowała się sprawami górnictwa rządowego. W latach 1816–1826 podlegała Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, a od 1826 r. – Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Wówczas jej siedziba została przeniesiona z Kielc do Warszawy.

Akty prawne:

Struktura:

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1819*, s. 293, Radziszewski Henryk, *Organizacja władz skarbowych w Królestwie Polskim*, t. 1 (1815–1830), Warszawa 1907.

DYREKCJA GŁÓWNA JARMARCZNA

Kompetencje: Zajmowała się sprawami jarmarków.

Akty prawne:

Struktura:

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1819*, s. 238.

DYREKCJA KOMUNIKACJI LĄDOWYCH I WODNYCH

Kompetencje: Została utworzona z przekształcenia Dyrekcji Generalnej Dróg i Mostów na podstawie postanowienia Rady Administracyjnej z dnia 22 sierpnia/3 września 1832 r. Zajmowała się sprawami administrowania robotami budowlanymi, remontami dróg lądowych, utrzymaniem dróg wodnych. Zatrudnieni w niej zostali w 1833 r. zaliczeni do korpusu inżynierów cywilnych. Ukazem z dnia 29 czerwca/11 lipca 1840 r. została wyłączona z nadzoru Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego i przekształcona w Zarząd Komunikacji Lądowych i Wodnych.

Akty prawne: ZPA, Wydział Komunikacji Lądowych i Wodnych, t. 1, s. 27; Ukaz z dnia 29 czerwca/11 lipca 1840 r., DPKP, t. 25, s. 321.

Struktura:

Bibliografia: Okolski A., *Wykład prawa administracyjnego...*, s. 144–145.

DYREKCJA MENNICY

Kompetencje: Instytucja zarządzająca Mennicą. Podlegała Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu.

Akty prawne:

Struktura:

Bibliografia: *Kalendarzyk polityczny na 1834 rok*, wyd. F. Radziszewski, 1834.

DYREKCJA RZĄDOWA TEATRU NARODOWEGO

Kompetencje: Zajmowała się zarządzaniem teatrami i innymi instytucjami kultury.

Akty prawne:

Struktura: W 1822 r. w skład Dyrekcji wchodził: dyrektor, członkowie, asesowie, sekretarze oraz zastępca sekretarza.

Bibliografia: *Nowy kalendarzyk polityczny na 1822 rok*, s. 193–194.

DYREKCJA NAUKOWA

Kompetencje: Instytucja zajmująca się nadzorem oświaty. Najważniejszą rolę w strukturze odgrywał naczelnik dyrekcji. Sprawował bezpośredni nadzór nad szkołami podległego mu terytorium. Wśród jego obowiązków znajdowało się wizytowanie szkół elementarnych gminnych i miejskich oraz dbałość o ich kondycję materialną. W raportach kierowanych do kuratora Warszawskiego Okręgu Naukowego miał obowiązek informować o stanie szkoły, przedstawiać programy działań służących ich modernizacji, dbać o zasoby kadr oraz wysokość wynagrodzeń nauczycieli. Naczelnik nadzorował także szkolnictwo prywatne. Pełnił funkcje nadzorcze w szkolnictwie średnim, sprawdzając poprawność wykładu poszczególnych przedmiotów oraz wykonywanie rozporządzeń administracyjnych. Nadzorował szkoły podlegające innym ministerstwom niż ministerstwo oświaty. Był odpowiedzialny za wykonywanie prawa w instytucjach oświatowych, przygotowywał dane o: stanie i liczbie szkół elementarnych, niezbędnych remontach, rozbudowie szkół, stanie i potrzebach bibliotek szkolnych. Odpowiednikiem władzy Dyrekcji Naukowej na terytorium miasta Warszawy był inspektor szkół.

Akty prawne: Ukaz o organizacji dyrekcji naukowych z dnia 30 sierpnia/11 września 1864 r., DPKP, t. 62, s. 390–404; Postanowienie Komitetu Urządzącego o podziale powiatów między Dyrekcje Naukowe z dnia 19 września/1 października 1864 r., DPKP, t. 62, s. 451–452; Postanowienie Komitetu Urządzącego o wprowadzeniu w wykonanie najwyżej zatwierdzonych etatów dla kancelarii Dyrekcji Naukowych i Inspektora szkół m. Warszawy, DPKP, t. 64, s. 451–455.

Struktura: Dyrekcje Naukowe istniały od 1864 r. Organizacja ich sieci odbywała się w granicach pięciu guberni wyznaczonych reformą administracyjną z 1844 r. Granice dyrekcji wyznaczył Komitet Urządzący. Po reformie administracyjnej w 1867 r. dostosowano granice dyrekcji do granic guberni, pozostawiając jedną dyrekcję w guberni. Dla guberni lubelskiej ustanowiono siedzibę dyrekcji w Chełmie, a dla piotrkowskiej – w Łodzi. Po 1867 r. istniały następujące dyrekcje: chełmska, kaliska, kielecka, łomżyńska, łódzka, płocka, radomska, siedlecka, suwalska i warszawska. W 1912 r. po powstaniu guberni chełmskiej dla guberni lubelskiej utworzono dyrekcję lubelską. W latach 1864–1915 funkcjonował urząd inspektora szkół m. Warszawy. Istniały też szkoły podlegające innym instytucjom niż państwowe. Naczelnicy mieli prawo je nadzorować. W kancelarii Dyrekcji byli zatrudnieni: referent, pomocnik referenta, buchalter, urzędnik kancelaryjny pełniący obowiązki archiwisty, pisarze z wyższą i niższą pensją oraz woźni.

Bibliografia: Manteuffel Tadeusz, *Centralne władze oświatowe na terenie b. Królestwa Kongresowego (1807–1915)*, Warszawa 1929; Poznański Karol, *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 r.*, Wrocław 1968; Kopiczyńska Alicja, *Akta władz administracji gubernialnej Królestwa Polskiego w latach 1867–1915*, Warszawa 2004, s. 55; Szewczuk Dariusz, *Chełmska Dyrekcja Naukowa (1864–1918)*, [w:] *Polska lat dziewięćdziesiątych. Przemiany państwa i prawa*, t. 3, Lublin 1997; Szewczuk D., *Funkcjonowanie nadzoru szkolnego na terenie Lubelszczyzny*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, Lublin–Siedlce 2008, s. 239–260; Szewczuk D., *Urzędnicy Chełmskiej Dyrekcji Naukowej (1864–1918)*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 2, red. A. Górak, D. Magier, Lublin–Siedlce 2009, s. 103–122; Latawiec K., Górak A., Legieć J., Bogdanow S., *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918. Słownik biograficzny*, t. 1. Ministerstwo Oświecenia Publicznego, Lublin 2015; Dyrekcja Naukowa (Uczciwna Dyrekcja), [w:] Górak A., Latawiec K., *Rosyjska administracja specjalna...*, Lublin 2015, s. 41–44.

DYREKCJA UBEZPIECZEŃ

Kompetencje: Dyrekcja zajmowała się ubezpieczeniami ruchomości i nieruchomości od pożarów oraz innymi ubezpieczeniami, m.in. zabezpieczeniem dochodów na okres życia, ubezpieczeniem od szkód gradobicia, od pomoru bydła, od strat przy spławie produktów. Dyrekcja zajmowała się także zarządzaniem kasami oszczędności. Fundusze każdego z rodzajów ubezpieczeń miały być gromadzone i wydawane oddzielnie. Dyrekcja opracowywała taryfy składek na wszystkie rodzaje ubezpieczeń, przestrzegała terminu opłat, podejmowała decyzje o wysokości odszkodowania, zarządzała funduszami kas oszczędności, układała swój etat. Obradowała kolegiałnie. Jej decyzje były zatwierdzane przez Komisję Rządową. Została zlikwidowana w 1866 r. Wówczas sprawy te przejęła Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych oraz wydziały ubezpieczeń rządów gubernialnych. W ustawie z 1866 r. użyto nazwy „Centralna Dyrekcja Ubezpieczeń”.